

- формирования личности: Избранные психологические труды / Под ред Д.И.Фельдштейна. – М., Воронеж, 1995(а). – С.193-213.
6. Запорожец А.В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. – М.: Институт практ. психологии, 1996. – С.84-86.
 7. Костюк Г.С. Загальна характеристика онтогенезу людської психіки // Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989. – С.70-98.
 8. Кононко Е. Л. Я сам. – К.: Рад.шк., 1983. – С. 6-25.
 9. Люблінська Г.О. Дитяча психологія. – К.: Видавниче об'єднання “Вища школа”, Головне видавництво, 1974. – 355 с.
 10. Леонтьев А.Н. К проблеме развития психики ребёнка // Избранные психологические произведения: в 2-х томах. – Т.1. – М., Просвещение, 1983. – С.23-47.
 11. Мещерякова С., Авдеева Н. С чего начинается личность // Дошкольное воспитание. – 2004. – № 8. – С.86-94.
 12. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ.вузов. – 3-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр “Академия”, 1998. – 456 с.
 13. Новосёлова С. Формула успеха. ИЗОДЕЯТЕЛЬНОСТЬ в группах раннего возраста // Дошкольное воспитание. – 1997. – № 4. – С. 48-55.
 14. Смирнова Е. Возраст нераскрытых резервов / Дошкольное воспитание. – 2000. – №5. – С. 80.

УДК 81'23:929Сковорода

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ СЛОВА В СПАДЩИНІ Г.С. СКОВОРОДИ

Світлана Дем'яненко
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

У статті проаналізовані психолінгвістичні та лінгвофілософські погляди щодо мови та поняття “слово” в спадщині Г.С. Сковороди .

Ключові слова: лінгвофілософія, психолінгвістика, мова, слово.

В статье проанализированные психолингвистические и лингвофилософские взгляды относительно языка и понятия “слово” в наследии Г.С. Сковороды.

Ключевые слова: лингвофилософия, психолингвистик, язык, слово.

In the article are analyzed psycholinguistic and lingvophilosophic looks in relation to a language and concept “word” in the heritage of Hryhoriy Skovoroda.

Key words: psycholinguistics, lingvophilosophy, language, word.

Постановка проблеми. Розуміння сутності й природи мови як духовного символічного явища стала предметом дослідження вчених багатьох наук минулого та сьогодення. Крім мовознавства, лінгвістики, психології, на сьогоднішній день, досить молода наука – психолінгвістика допомагає зрозуміти, наскільки вибір слова зумовлено емоційно-вольовим станом людини, які саме засоби варто використовувати в певних психологічних ситуація. Крім цього,

внаслідок багатовікових взаємозв'язків лінгвістичної й філософської думки сформувався один із напрямків досліджень ХХ століття – лінгвофілософія. Вона стала невід'ємною складовою майже всіх філософських і лінгвістичних концепцій сьогодення. До теми мови з давніх-давен звертали Платон, Арістотель, Локк, Берклі, Рассел, Вітгенштейн, Остін, Лосев, Флоренський, Попович та інші. Але вивчення спадку багатьох відомих діячів минулого залишається дослідженим недостатньо. Відтак, розвиток лінгвофілософських ідей в Україні наприкінці ХVІІ – у ХVІІІ ст. пов'язаний, насамперед, із творчістю Г.С. Сковороди.

Мета статті – проаналізувати філософські концепції Григорія Сковороди та вичленувати психолінгвістичні та лінгвофілософські аспекти слова й мови в його творчості.

Виклад основного матеріалу. Лінгвофілософська концепція Григорія Сковороди (1722-1794) просякнута духом пошуку шляхів до щастя й блаженства, духовної й душевної рівноваги. Досягнення вищого блаженства філософ пов'язував із єднанням душі з Богом, прилученням до Божественного ества [Огородник 1999, с. 257]. Цей шлях складний, поєднується з філософськими пошуками, які він зараховував до тайнознаць, “прозрінь крізь морок” [Сковорода 1973, Т.2, с. 4]. Це прозріння можливе лише у випадку символічного сприйняття і розуміння всього, що оточує людину.

У концепції українського філософа все суще є складною єдністю трьох світів: макрокосмосу (Всесвіту), мікркосмосу (людини) і світу символів (світу слова Біблії). Кожному із світів притаманні дві натури: зовнішньому – матеріальна, внутрішньому – духовна. Ці світи у концепції Сковороди представлені як взаємозалежні та ізоморфні за змістом, що містять у собі протиставлення зовнішнього, тлінного і вічного, незнищеного, невидимого.

Вирішальною для розуміння всієї концепції Григорія Сковороди є його праця “Діалог. Імя ему – потоп змін”. На думку автора, символічний світ за своєю внутрішньою організацією виступає як ідеальне інобуття перших двох світів, їх концептуалізація. Така думка є співзвучною з думкою Гумбольдта про мову як концепцію світу, а також ідея мовної картини світу, що розглядається у наш час сучасною когнітивною лінгвістикою та етнолінгвістикою.

На думку Сковороди, людина може проникнути у вищий світ (світ Біблії) лише через слово. Яке виступає в різних іпостасях: від світського, звичайного, земного – до сакрального, божественного слова-логоса. Саме біблійне слово є “початком і кінцем усіх книг пророчих”. Філософ детально працює над біблійним словом, аналізуючи значення, вбачаючи у ньому символічну сутність [8].

Російський філософ В.Ерн зазначав, що концепції Сковороди властиве “субстанційне просякнення релігією Слова, що споріднює... з “логізмом східнохристиянського умогляду [Ерн 2000, с. 85]”. Аналізуючи звучання та значення біблійного слова Ф.Бацевич стверджує, що символізм концепції Сковороди проявляється у розумінні знакової природи мови [Бацевич 2009, с. 22]. Як зазначають дослідники, символічне (і знакове) розуміння Сковородою слова, мови загалом спирається на існуючу в той час філософську традицію, представниками якої були Максим Сповідник, Александрійська школа, професори Києво-Могилянської академії. Сковорода наголошував, що “Не велика нужда знать, откуда сіе слово родилось: хлѣб от хлѣба или от хлопот, а в том только сила, чтоб узнать, что чрез тоє имя означається [Кирик 1972, с. 213]”.

Український мислитель наголошував, що ім'я – лише умовний знак, прямо не пов'язаний із сутністю речі. За словесним знаком, який має матеріальну природу, потрібно бачити його значення, що є нематеріальним, духовним, невидимим. При користуванні словом вживається тінь замість тіла, знак – замість речі. “Слово, имя, знак ..., термин есть то тлѣннїи ворота, ведуции к нетлѣннїи источнику. Кто не раздѣляет словесных знаков на плоть и дух, сей не может различить между водою и водою, красот небесных и росы [Кирик 1972, с. 267; 118]”. Таким чином, усе, що постає в людській свідомості, набуває форми слова. Система знаків, яку іменовано мовою, фіксує знання про світ, що оточує людину, є важливим чинником її самоусвідомлення, дає їй змогу виразити свої ставлення до навколишньої дійсності. Мова виражає думку і почуття людей, вона є основним засобом їх спілкування.

Г.С. Сковорода розрізняє ексформу та інформу мовного знака. Перша – зовнішня форма, зовнішнє втілення мовного знака. Друга – внутрішня форма, його значення, смисл. Сковорода показує суттєву відмінність їхньої природи. Він наголошує, що, наприклад, якщо б людина називалась козел, а не людина, тоді б ніхто не знав, що слово козел уже позначає тварину, то це було б “пустою справою”, оскільки “думка слухача зупиниться не дійшовши до людини [Сковорода 1973, Т.2, с. 201]”, “...тут тинь замість тіла, знак замість речі [Там само, с. 241]”. Знак і його значення (смисл), за Сковородою, пов'язані довільно. Ексформа знака може певною мірою суперечити його істинному значенню, а тому його потрібно “вилушувати”, кожного разу пояснюючи для себе форму подання змісту. Істинне, сакральне значення біблійного слова завжди втасмичене, однак “оболонка” цього слова може функціонувати на побутовому рівні. Філософ вважав, що за грубою матеріальною формою “во мракъ образов таится пречистое, пресвѣтлоє и живое” – слово Божье (с. 384).

Філософський метод Сковороди допоміг йому побачити специфіку словесної організації Біблії: хаотична матерія протистоїть гармоній формі, внутрішній системності її фігур. Розуміючи словесний символ як такий тип знака, зв'язок якого з референтом є вмотивованим, таким, що максимально виявляє в слові сутність референта, можна стверджувати, що Сковорода створив особливу концепцію словесних знаків-символів в Біблії. Він вважав, що в ній спостерігається навмисний розрив інформи та ексформи знаків-символів: ексформа не тільки не підтримує інформу, а, навпаки заганяє її [8].

Ф.С.Бацевич зазначає, що згідно з концепцією Сковороди, не кожен окремий знак-символ у Біблії є носієм її духу, слова Божого, а весь її лад, уся система знаків-символів, наче текст, певний дискурс – одкровення Бога. Щоб зрозуміти смисл Вічної Книги, читач повинен вийти за межі зовнішнього слова, зосередитися не на формі, а на суті символу, зазирнути за його межі, побачити крізь нього феноменальну сутність речей [Бацевич 2009, с.193 – 194].

У своїй праці Г.С.Сковорода намагається з'ясувати, що ж пов'язує матеріальну і духовну натури символічного світу. Він стверджує, що в Біблії все заповнюється духом і думкою Божою. Це підтверджує ідею О.Потебні, Ф. де Соссюра та інших мовознавців про психічний зв'язок між позначувальним і тим, що позначає, у межах словесного знака.

Григорій Сковорода, в інших своїх лінгвофілософських концепціях, демонструє ідею “алфавіт світу”, яка заслуговує уваги та представлена у вигляді обмеженої кількості “головних фігур” та їхніх “копій”.

Крім цього Сковорода виявляв постійний інтерес до питання навчання і виховання підростаючого покоління. Філософ розглядає освіту як один із основних засобів у здійсненні свого соціального ідеалу. Як психолог і філолог-дослідник, спираючись на свою філософську концепцію і на власний педагогічний досвід, мислитель поставив ряд актуальних проблем і розв'язуючи їх, уніс вагомий вклад у розвиток вітчизняної філологічної та методичної науки.

Він постійно дбав про виховання любові до літератури та до словесних наук. Інтерес і любов до слова в ученні Сковорода поєднувалися з критичним ставленням до книги. Шкільну словесність Сковорода підкоряє єдиній меті – виховати мислячу, розумну, чуйну людину, якій властиві світла свідомість і гарячість почуття. Цій меті повинні завжди служити слова, книги й література.

Г.С. Сковорода добре знав і високо цінував провідні навчально-виховні засоби української народної педагогіки – рідне слово, український фольклор, традиційну практику родинного виховання. В його творах традиційна українська родина виступає кузницею шанування рідної мови, народних звичаїв, традицій, свят, обрядів. Учитуючись у твори Г.С. Сковорода не важко помітити, що велику увагу він приділяє слову як силі, що впливає і спрямовує свідомість людини. Сам автор любить вживати слово міцне, гостре, бо пристрасно бажав сильним, емоційно насиченим словом зосередити увагу читачів на своїх висловлюваннях, переконати, прищепити їм свої думки, щоб “істина острому їх взору не издали болванья ... но ясно, как в зеркаль, представлялась [Сковорода 1973, Т.2, с. 221]”.

У своїх творах Сковорода фіксує багато спостережень над словом і висловами, він дбає про чітку окресленість змісту слова, силу його впливу. Не раз він сам від себе або устами персонажів закликає:

Ражжуй силу сих слов.
Пожалуй ражжуй сіл Павловскіи слова
Слова его ъдкіе.

Узагальнюючи міркування М.Казачинського, Сковорода піддає філософському аналізу слово як зброю, за допомогою якої людина може вступити в боротьбу з цілим світом. Він висуває розуміння слова як “безодні”, як того, що може охопити всю різноманітність макро-та-мікрокосмосу. Слово є людською мірою речей, через нього нелюдське стає причетним до нашого серця, пізнання, діяльності.

До слова у творах Сковорода подекуди додається епітет “Боже”. Це підтверджує той факт, що у автора вислів “Боже слово” вживається зовсім не в біблійному, і не в церковному тлумаченні, а як слово людського розуміння і серця, як виражені мислі та почуття людини. Зближення категорії “слова” та “Бога” служать у Сковорода цілими перетвореннями божества у знакову, символічну, образну форму. Слово він чітко відрізняє від діла, від реальних подій життя і тому стверджує: “Одне розуміти ім'я, інша річ розуміти те, що іменем означається [Сковорода 1973, Т.1, с. 141]”.

Слово не тільки знакове заміщення світу. Удаючи світ, воно дозволяє підняти завісу над таємницями буття. Сковорода уявляє, що слово має структуру, яка збігається із структурою світу. В ньому є матерія – звук, є образ, тобто символічне позначення змісту, як у байці, що будується на алегоричному використанні слів, і має щось внутрішнє, невидиме. Адже слово переживає століття. Відтак Сковороду дуже хвилювали слова з латинської оди Горация:

І звів я пам'ятник собі
Міцніше міді він і вище пірамід...

Отже, слова можуть бути пам'ятником їх автору, зберігати від смерті душу творця:

Не зовсім я помру, а смерть залишить
Частину непохитною мою ...

Слово з погляду Сковорода, причетне до невидимої натури буття, до сили, яка зводить годинник всесвіту. Він називає цю силу по-різному, навіть, Богом та думкою, але в кінцевому випадку доводить, що невидима натура буття знаходить свій центр, свій храм і свою оселю у людині. За поглядами філософа, людина поділяється на дві істоти. Видима людина існує як машина внутрішня – у вигляді слова, що втілює думку. Митець міркує, що внутрішня людина, як буття слова та думки, вільна від смерті, від натовпу, від суєти суєт. Вона істинно жива, вона рухає світ та керує машиною нашого тіла.

У своєму літературно-педагогічному творі, “Начальная дверь ко християнському добронравію”, написаному 1766 року, серед інших питань важливе місце відводиться слову, як фактору людського спілкування, самовиявлення, творчості. Сковорода вимагав, щоб слово було правдиве, чесне, щире. Він сам завжди користувався словом чесно і вимагав того від інших. У главі 5-й “О десятислові” автор як заповідь проголошував: “Не свидетельствуй ложно, или не клевети!”, “Осуждаем виновного, а клеветем невинного. Сия есть страшнейшая злоба, исклеветник еллинский – дьявол”.

Із творів і листів Г.С. Сковорода постає образ учителя словесності, який любить свого учня “більше очей своїх”, “полум'яніє любов'ю до нього”. В часи вчителювання Сковорода в курсі словесності, як і в усьому змісті тогочасного навчання, офіційна шкільна влада, діючи в інтересах держави, насаджувала антигуманізм, страх і покору. В таких умовах видатний педагог за допомогою слова-зброї виборював демократизацію шкільного навчання, що було неймовірно важко.

У слові, в літературі, в житті, учитель поезії і сам її творець, бачив два протилежні полюси, які влучно передав у своїх антонімах і антитезах: “свѣтъ и тьма, глава и хвост, добро и зло, вѣчность и врьмя”.

Мова в лінгвофілософській концепції Сковорода тісно пов'язана з мисленням. Саме думка спричиняє мовлення, і це вважає філософ, нагадує механізм годинника: хоч і молоточок добуває в ньому звуки, але не він є їх глибинною причиною. Джерелом людської думки, її рушійною силою є душа людини (за термінологією Сковорода, – серце). Філософ розумів мовлення як інтенціональний, теологічний процес.

Як стверджують чимало дослідників його спадщини, Сковорода не любив нудного крючкотворства в мові, яке особливо властиве тодішнім канцеляріям. Негативне ставлення до складного “плетня слівс” Г.Сковорода виявляє у ряді творів. Вивчаючи мови, Сковорода знайомився з творами Ціцерона, Плутарха, Сенеки заучує напам'ять багато античних текстів, серед них, твори Арістотеля, Платона, Руссо.

Академік І.К.Білодід аналізуючи мову, якою писав Сковорода зазначає: “У мові творів Г.С.Сковорода відображаються, таким чином, ті суперечності, які виявляються в українській літературній мові на кінець XVIII століття ... відображається боротьба нового, що ґрунтується на народно-розмовній основі,

і застарілого”. Крім власне української лексики у творах видатного мислителя і письменника значне місце посідають старослов’янзми та русизми. Слово творів Сковороди було джерелом і знаряддям поета філософа, за його допомогою він передавав свої найскладніші думки та найглибші почуття; дотепно і влучно, образно та колоритно доніс до свідомості читача найскладніші проблеми буття. В “Примьте 4-ой”, назва якої “О страшной опасности в чтении”, він нагадував, що в слові закладено не тільки добро, а й “скрыты находятся дьявольскія съты”, а тому “с великим опасением поступать должно, дабы при самом чтении ... не вплутаться нав в слово лукавое...” хвост, добро и зло, вечность и время” [Білодід 1960, с. 3–6].

Дослідник П.Житницький писав, що Г.Сковорода зазнавав різноманітних впливів, мови то книжної, то розмовної, то міської, то сільської... Процес формування української національної мови, який тривав у XVII столітті, знайшов своє відображення в думках, піснях, комедіях філософа. Як зазначають дослідники мовознавці, саме така мова, органічно поєднуючи в собі кращі риси старослов’янської, книжної і народнорозмовної мови, через історичні обставини життя українського народу стала могутньою зброєю Сковороди. Незважаючи на зовні примхливий і строкатий характер, його мова досить багата, гнучка, барвиста і яскрава, її народні компоненти мають значну перевагу над книжними.

Педагогічне слово Сковороди близьке до перлин народної мудрості. Він широко користувався традиційними народними засобами передачі педагогічної мудрості, вкладаючи її в уста героїв казок, легенд, байок, притч, оповідей. Такий спосіб допомагає вести ширшу розмову з молоддю, спонукати її до роздумів, до сприйняття здорової моралі.

Аналізуючи твори Сковороди велику увагу привертає цінування просвітителем народного слова. Він свідомо вводив у свої твори народні елементи, особливо часто прислів’я та перекази, які мали певне виховне значення. Наприклад, “Не орел, що високо літає, а те, що легко сідає”; “Краще мені сухарі з водою, ніж цукор з бідою”; “Хто труда не докладе, той добра не прийде”; “Красна хата не кутками, а пирогами”.

Помітною рисою художніх творів Сковороди, є наявність у них великої кількості живого народного слова. Воно виявляються головним чином у лексиці. За своїми мовними особливостями, мова творів поета, близька до тогочасної української народної пісні, прислів’їв, анекдотів, казок.

Великий просвітитель писав і поширював своє слово користуючись доступною народу його мовою. Як показали дослідження, з усного мовлення простого народу, Сковорода добирає слова вагомими, змістовні, близькі народу, прагнучи тим самим надати своїм образам сильнішого звучання, яскравіше висловити і краще розкрити думки. Сила слова Сковороди була вагомою і популярною серед народу. Його поширенню активно сприяли кобзарі та лірики.

Висновки. Проаналізувавши погляди Сковороди щодо розуміння людської мови, слід зауважити, що сучасні науки (лінгвофілософія, психолінгвістика та, насамперед, лінгвістика) не можуть ігнорувати факти самодушних підходів до вивчення живої природної мови як духовної сутності філософами минулого. Це важливо для здійснення інтеграційних підходів, що важливо в умовах сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси: монографія / Флорій Бачевич. – К.: ВЦ “Академія”, 2009. – 192 с.
2. Благий Ю.В., Сарана О.Л. Спадщина філософа, демократа, просвітителя поета Г.С.Сковороди // Вісн. АН УРСР. – 1972. – №11. – С. 76–88.
3. Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В. Григорій Сковорода. – К.: Молодь, 1984. – С. 212.
4. Кирик Д.П. Світ символів Г.С.Сковороди // Вишенського до Сковороди (З історії філософської думки на Україні XVII – XVIII ст.). – К.: Наукова думка, 1972. – С. 116–125.
5. Огородник І.В. Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій. – К.: Вища школа; Знання, 1999. – 544 с.
6. Пільгук І. Григорій Сковорода // Дніпро. – 1971. – С. 252.
7. Редько М. Світосгляд Г.С. Сковороди. – 1967.– С. 162.
8. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1 – 346 с.; Т.2 – 278 с.
9. Степанишин Б.І. Поборник правди і свободи // Весняні обрії. – К., 1972. – С. 148–161.
10. Шинкарук В.І. Великий селянський просвітитель // Філософська думка. – 1972.– №5. – С. 24–34.
11. Эрн В. Борьба за Логос Г.Сковороды. Жизнь и учения. – М.: АСТ, Харвест, 2000. – 592 с.

УДК 159.922

МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Людмила Дзюбка, Людмила Гриценюк
(Київ, Україна)

Стаття присвячена загальним аспектам формування навчальної мотивації. Аналізуються поняття мотивації, мотиву, мотивування. Розглянуто особливості навчальної мотивації. Виокремлені різні групи учбових мотивів, їх функції, рівні сформованості. Розглянуто умови формування та причини спаду мотивації учіння. Висвітлюються різні підходи до вивчення та напрямки розвитку навчальної мотивації.

Ключові слова: мотивація, мотив, навчальні мотиви.

Статья посвящена общим аспектам формирования учебной мотивации. Анализируются понятия мотивации, мотива, мотивирования. Рассмотрены особенности учебной мотивации. Выделены разные группы учебных мотивов, их функции, уровни сформованности. Рассмотрены причины спада, направления развития, условия формирования учебной мотивации и представлены различные подходы к ее изучению.

Ключевые слова: мотивация, мотив, учебные мотивы.

The article is devoted to the general aspects of the formation of educational